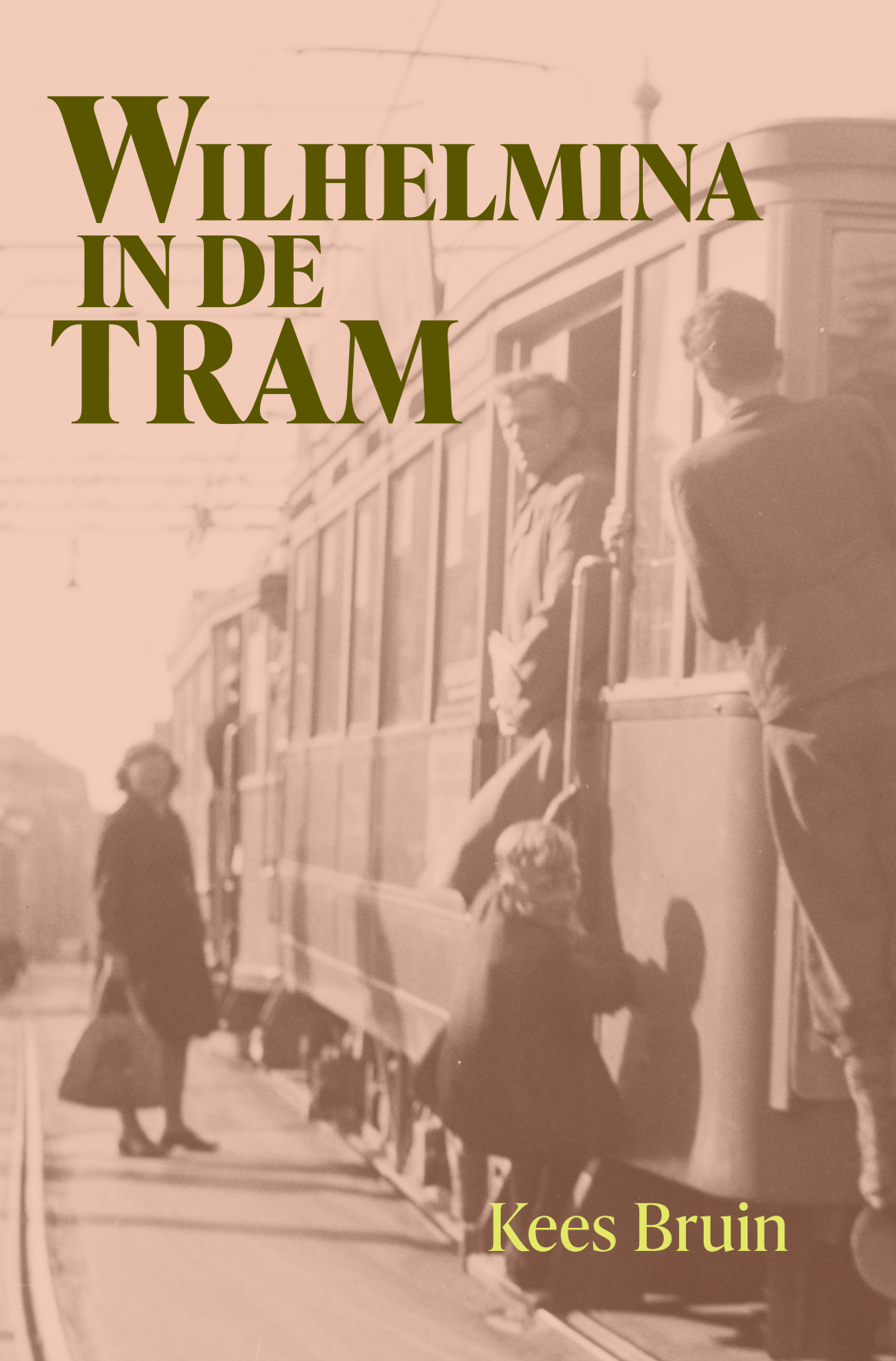

WILHELMINA IN DE TRAM

Kees Bruin

Wilhelmina in de tram

Wilhelmina in de tram

KES BRUIN

Hilversum
Verloren
2024

Afbeelding op het omslag: Amsterdamse tram in het eerste naoorlogse jaar
(fotograaf Theo van Haren Noman/collectie Anefo).

© 2024 Kees Bruin
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464551235

Omslagontwerp: Rombus/Tanja Stropsma, Hilversum
Opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

1	Een ander mens	7
2	Vernieuwd!	10
3	Eenvoud, geen paleizen	20
4	Quite a simple way	27
5	Te deftig voor ons	33
6	Teleurstelling	40
7	Christen-zonder-meer	43
8	Abdiceren en gewoon blijven	48
9	Het werkelijke leven	56
10	Einde van een mythe	65
11	We stoppen ermee	68
	Noten	70
	Bronnen	75
	Dankwoord	79

Defilé met Canadese pantserwagens voor de teruggekeerde koningin bij het Paleis op de Dam, 28 juni 1945 (fotograaf Willem van de Poll/collectie Anefo).

I Een ander mens

Alles, wat voor ons normaal was, was voor koningin Wilhelmina geheel anders. Hoe vaak heb ik deze verschillen kunnen constateren. Kort ná de Bevrijding wilde de Koningin plotseling een tramrit maken. Gewoon, net als ieder ander mens en ook zonder begeleiding. Althans zonder een voor het publiek merkbare bescherming! Zo stapte de Koningin de tram in! Op het voor- en achterbalkon stonden de rechercheurs, die belast waren met haar bescherming. Ik had – ditmaal in burger gekleed – ook een plaatsje in de tram genomen. Niemand van de passagiers herkende in de eenvoudig geklede dame de Koningin. Totdat zij met haar overbekende radiostem aan de conducteur om een kaartje vroeg en wat het kostte! De stem ver raadde haar en in een ogenblik was de illusie om – onbemerkt – een tramrit te maken, naar de maan. Bij de eerstvolgende halte verliet de Koningin dan ook een beetje kwaad de wagen en buiten vormde zich al gauw een oploop om haar heen.

Dit verhaal vertelt Gerard Rutten, een jonge cineast die als Engelandvaarder in Londen terechtkwam en in 1945 officier in algemene dienst bij Wilhelmina werd. Uit de context valt op te maken dat het voorval zich in Amsterdam afspeelde, want verderop maakt Rutten melding van incognito winkelen in de Kalverstraat en van Wilhelmina's besluit om kinderpostzegels te gaan kopen in het postkantoor schuin achter het Paleis op de Dam:

Er mocht niemand mee. De Koningin verliet aan de achterzijde het paleis, stak dwars de rijweg over, negeerde een luid roepende verkeersagent, werd bijna door een fietser aangereden en probeerde zó de overkant te bereiken. Ik had nog net de gelegenheid om te verhinderen dat de boze verkeersagent haar achterna ging. Hij schreeuwde: 'Hé! juffrouw... terug!' Ik kon hem nog toefluisteren dat het de Koningin was, die hij zo aanblafte. In het postkantoor dreigde de zaak ook al mis te lopen. De portier had haar ogenblikkelijk herkend en belde de directeur om hem te waarschuwen dat er 'hoog bezoek' was. Maar ook dat gevaar kon tijdig bezworen worden en de Koningin kon ongestoord haar postzegels kopen.

In het boek dat Rutten na haar overlijden aan Wilhelmina wijdde, zijn meer opmerkelijke observaties te vinden, zoals de volgende: ‘De Koningin bezocht voorstellingen in de schouwburg en zag zelfs, in de pas geopende studentenbioscoop Kriterion, een Sovjet-Russische film, *Iwan de Verschrikkelijke* van Eisenstein.’ Het was niet de film die haar adjudant haar had aangeraden, maar ze had de advertenties van de bioscopen bestudeerd en deze moest het zijn. Toen zij het bloedige drama gezien had, maakte ze de opmerking dat het ‘vroeger toch wel gemakkelijk ging om iemand om hals te brengen’.¹

Een koningin in de tram, in de Kalverstraat, in een studentenbioscoop – het was gedrag dat men van deze vorstin niet gewend was. Ook in het buitenland trok het de aandacht. Het Franse blad *Ici Paris* publiceerde een reportage over Wilhelmina waarin haar gedrag nog sensationeler beschreven wordt. Met een sneer naar een collega-krant die dit extra nieuws niet had opgenomen, stelde *Het Parool* de Nederlandse lezers op de hoogte:

Eerst lezen we, dat onze vorstin democratisch is, dat zij ‘dus’ veel van wandelen houdt en ook wel eens den métro pakt, waarmee waarschijnlijk de tram bedoeld is. Maar dan komt de grootste primeur. ‘Onlangs heeft de communistische partij in de residentie een grote bijeenkomst georganiseerd. En onder de talrijke aanwezigen kon men Koningin Wilhelmina opmerken, die, onverwacht in de vergadering verschenen met aandacht naar de redenaars luisterde.’ Dat zoo’n kei van een bericht nu juist in een Parijsch blad moest verschijnen en *De Waarheid* zich de primeur liet ontgaan.²

Het is bijna niet te geloven, de koningin bij een communistische manifestatie, maar het zou kunnen, de communisten waren immers ‘goed’ geweest in de oorlog.

Wilhelmina, inmiddels vijftenzestig, leek veranderd te zijn. Niet langer de ongenaakbare, hoog verheven koningin, maar iemand die toenadering zocht, zich in het gewone leven wilde begeven en lak had aan regels waar zij zich altijd aan gehouden had. Maar was dit nu echt zo? En zo ja, hoe liep dat af? Het zijn vragen die niet alleen van belang zijn om de kennis over deze koningin verder te verrijken maar ook omdat ze gaan over een kwestie die nog altijd actueel is. Hoe ‘gewoon’ kan een monarch zijn zonder dat de glans en de magie van het koningschap verdwijnen? Hoe onvermijdelijk is het voor royalty om afstand te houden van onderdanen – een woord dat tegenwoordig nauwelijks meer zonder aanhalingstekens geschreven kan worden? De tijd waarin genoemde gebeurtenissen plaatshadden ligt inmiddels meer dan drie-

Te voet langs de winkels van het Haagse Noordeinde (Fotopersbureau Gompers/
collectie Haags Gemeentearchief).

kwart eeuw achter ons, maar het dilemma doet zich nog steeds voor, getuige de bezorgde geluiden die periodiek te beluisteren zijn bij al te populair (hossend, swingend, racend, proostend) koninklijk gedrag. Een nadere blik op de gewone, eenvoudige Wilhelmina levert in dit opzicht stof tot nadenken.

2 Vernieuwd!

Voor vorstelijke personen als Wilhelmina, die nog in de negentiende eeuw volwassen waren geworden, was ‘het volk’ een abstractie van bijzondere aard. Historisch bestond er een band tussen Oranje en het volk, een verbond dat ontstaan was ten tijde van de Republiek toen de stadhouders zich opwierpen als beschermers van de bevolking tegen de vermeend corrupte, elkaar lucratieve baantjes toespelende, zichzelf verrijkende regenten. Oranje als beschermer en redder van het volk – een oud geloof dat in het volksgeheugen levend was gebleven en zich bij gelegenheid als Oranjeliefde (of Oranjefurie) manifesteerde. Maar niet alle volk was Oranjevolk. Toen Wilhelmina de troon besteeg waren socialisme en andere niet-koningsgezinde politieke overtuigingen in opkomst en in de decennia die volgden namen hun aanhangers in aantal toe. ‘Het volk’ kon een bedreiging worden, zoals eerder gebleken was in het revolutiejaar 1848, toen Wilhelmina’s grootvader uit angst zijn troon te verliezen akkoord ging met een nieuwe Grondwet die zijn macht danig inperkte. Of in 1918, aan het eind van de Eerste Wereldoorlog, toen in heel Europa tronen wankelden, keizers en koningen verdwenen, en de revolutiegeest in oktober en november oversloeg naar Nederland. In allerlei plaatsen braken onlusten uit. Aanzetten tot muiterij bij het leger en de marine. Den Haag werd een toneel van betogingen en rellen. In Rotterdam koos de burgemeester al de kant van de opstandigen. Er ontstond spanning in de Tweede Kamer waar socialistische voorman Pieter Jelles Troelstra olie op het opstandige vuur gooide. Die dreiging was ook voelbaar bij paleis Noordeinde, waar vluchtplannen werden gemaakt en Wilhelmina rekening hield met een omwenteling en troonsafstand.¹ De revolutie kwam vervolgens niet, het wettig gezag nam maatregelen terwijl de revolutionaire leiders aarzelden. Maar het leek er even om te hebben gespannen. Het ontevreden volk had zijn tanden laten zien. De geregisseerde manifestatie van Oranje-aanhangers op het Malieveld, toen de orde was hersteld, met Wilhelmina, Hendrik en de kleine Juliana in een open koets getrokken door militairen, zal die onaangename herinnering niet hebben weggenomen.²

Het volk kon gevaarlijk zijn, reden om het op gepaste afstand te houden. In de negentiende eeuw werd 'het volk' in de betere standen ook wel onbarmhartig aangeduid als 'the great unwashed'. In deze benaming lag een ander gevaar vervat: dat van de vervuilde bacillendragers, overbrengers van infecties. Daar was Wilhelmina haar leven lang beducht voor. Haar vaste voorkeur voor dikke pelsjassen en bontjes had met deze angst te maken, er was een dynastiek belang mee gemoeid dat ze geen verkoudheden of andere besmettingen opliep. Ook het geven van handen was gevaarlijk.³ Ze had ook nauwelijks tot geen rechtstreeks contact met haar onderdanen, niet alleen vanwege de angst voor aanslagen. 'HM laat de ouden van dagen van Deventer in auto's op paleis Het Loo langs Haar heen rijden', aldus een veelzeggende observatie van een particulier secretaris tussen de twee wereldoorlogen.⁴

Uit de omvangrijke literatuur omtrent Wilhelmina valt op te maken dat zij in de Tweede Wereldoorlog een ander mens wilde worden en dat ook werd. In haar ballingschap in Engeland was haar omgeving totaal veranderd en verkeerde ze in volstrekt andere omstandigheden. Met haar waren haar ministers meegekomen, een aantal ambtenaren en enkele persoonlijke stafleden, maar van een hofhouding zoals die voordien had gefunctioneerd was geen sprake meer. Het regeren concentreerde zich op het verslaan van de Duitsers en het maken van plannen voor de wederopbouw, en dat moest zonder het parlement en diens controle plaatsvinden. De koningin was vol haat jegens de bezetter, in extreme mate strijdlustig ('ik heb mij altijd een militair gevoeld') en was van mening dat de meeste ministers ('dat stel') in het geheel niet geschikt waren voor het werk dat ze – in haar ogen – moesten verrichten. Ze hadden geen voeling met wat er in het vaderland gebeurde en wat voor strijd en herstel nodig was, zij daarentegen wel, dankzij de dapperen landgenoten die naar Engeland wisten te ontkomen en die zij graag ontving en uithoorde. Het strenge hofprotocol dat voor de oorlog de omgang met de vorstin belemmerde was min of meer buiten werking gesteld, tot haar tevredenheid en genoegen – ook al had ze zich in het verleden nadrukkelijk verzet tegen voorstellen tot versoepeling.⁵

Dat hofprotocol betekende voor haar 'een kooisfeer' en was er mede schuld aan dat haar jeugd 'een nacht' was geweest, zoals zij in haar memoires schreef.⁶ Haar hofleven was weinig anders dan een gevangenis geweest, met regels en rituelen die haar insnoerden en op afstand plaatsten van de mensen in haar omgeving en zeker van 'haar volk'. In welke mate ze dit laatste als kind en adolescent al onverdraaglijk vond staat te bezien, maar zeker is dat het hofprotocol de omgang met gewone onderdanen niet bevorderde. Wie met haar in aanraking kwam, mocht in geen geval

Uitreiking van onderscheidingen
bij Stubbings House bij Maiden-
head in 1944 (collectie Anefo).

uit eigen beweging iets tegen haar zeggen, laat staan haar tegenspreken. Dat was een streng gehandhaafd verbod, haar entourage zag hier angstvallig op toe. Die wees voor de oorlog eens een standhouder op een expositie terecht toen die tegen dit verbod zondigde. Wilhelmina had over zijn waren opgemerkt: ‘Dat is dus kamgaren. Katoen, nietwaar?’

Waarop hij geantwoord had: ‘Nee, majesteit, kamgaren is wol.’

Hij kreeg de wind van voren. ‘Men spreekt de Koningin niet tegen.’

‘Maar kamgaren is geen katoen.’

‘Dat doet er niet toe.’

‘Ik mag toch niet liegen en zeker niet tegen de Koningin. Wat had ik dan moeten zeggen?’

“Ja, majesteit, dat is katoen, een wolsoort die katoen genoemd wordt”, of alleen: “Ja, majesteit.””⁷

Nu bleef dit een lastig punt voor Wilhelmina, ook in en na de oorlog, want ze was van kinds af aan (op haar tiende werd ze koningin) gewend

Thee drinken met de Engelandvaarders was een bron van informatie en genoeg (collectie Anefo).

naar de mond gepraat en niet tegengesproken te worden. In Engeland besepte ze meer dan voorheen dat hieraan risico's verbonden waren: onvolledige of verkeerde informatie over de toestanden in het bezette Nederland en elders in de wereld. Het moest dus anders. Ze ging zich informeler presenteren, schonk zelf thee voor de Nederlanders die vanuit het bezette vaderland naar Engeland waren uitgeweken om vandaar aan de geallieerde strijd bij te dragen, serveerde er koekjes bij en spande zich in om niet uit de hoogte over te komen: 'Zeg maar mevrouw hoor.'⁸ Er waren natuurlijk grenzen die zij bepaalde. Een pijnlijk voorbeeld werd geleverd bij een bijeenkomst met de meestal jonge Engelandvaarders waarbij ze Henriëtte Boas, een van hen, vroeg hoe het met haar ging. Boas gaf hierop antwoord en zei vervolgens spontaan: 'Ja Majesteit, maar met de Joden in Nederland gaat het niet goed', waarop Wilhelmina repliceerde: 'Dat heb ik u niet gevraagd', en naast iemand anders ging zitten.⁹ Ook waren er de nog steeds geldende instructies omtrent het tegenspreken. Die zorgden onverminderd voor complicaties. 'Ben jij over de Noordzee ontsnapt?' 'Ja, Uwe Majesteit, ik ben over land, via Spanje ontsnapt.'¹⁰ De contacten met jonge mensen uit verschillende milieus waren niettemin voor haar verrijkend en hoogst instructief. De meeste Engelandvaarders ervoeren het bezoek aan de koningin als een sensatie, al helemaal als ze hen afzonderlijk meenam voor een praatje, dat over van alles kon gaan: hun achtergrond, toekomstplannen, de situatie thuis. Ze wist daarbij regelmatig een gevoelige snaar te raken, wat bijvoorbeeld de jonge Maarten Cieremans overkwam toen zij hem vroeg te vertellen over zijn familie, over de berichten die hij over hen had, over zijn schooljaren en toekomstplannen. 'Er schoot mij een brok in de keel toen zij ten slotte zei: "Groet je vader en moeder van mij en zeg hen dat ik trots ben op hun zoon."¹¹

De gesprekken met de Engelandvaarders sterkten haar in de overtuiging dat het politieke stelsel in het naoorlogse Nederland op de schop moest en dat de rol van Oranje daarbinnen versterking nodig had. Over het functioneren van de vaderlandse politici, hun onderlinge gekrakeel, hun onvermogen om maatschappelijke tegenstellingen te overbruggen, problemen aan te pakken en niet in de laatste plaats hun verwaarlozing van de nationale defensie, was ze al veel langer ontstemd en dat ongenoegen was met het aantreden van jonkheer Dirk Jan de Geer met zijn minister-ploeg in 1939 niet verminderd. Ze had amper vertrouwen in dat kabinet. Nadat de oorlog uitbrak, geloofde De Geer niet dat de geallieerden de Duitsers konden verslaan en wilde hij een akkoord sluiten met de bezettende macht. Met zijn kabinet meeverhuisd naar Londen verlangde hij naar huis en nadat Wilhelmina hem tot ontslag gedwon-

Na vijf jaar ballingschap keert Wilhelmina op 3 mei 1945 definitief terug naar het geteisterde vaderland. Ze is vol vernieuwingsidealen, op staatkundig terrein en in haar persoonlijk leven. Ze wil afrekenen met de vooroorlogse verdeeldheid en verstarring en de barrières slechten tussen haarzelf en haar volk. Ze neemt haar intrek in een rijtjeshuis, gaat zelf boodschappen doen, stapt in een tram. Dit 'gewoon' zijn duurt maar kort. Het wordt niet gewaardeerd door de regering en ook niet door haar volk. Van haar

politieke plannen komt niets terecht. Ze abdiceert en trekt zich teleurgesteld terug uit de openbaarheid. Het volk waar ze door omringd wordt, beperkt zich vanaf dat moment vooral tot haar pachters en personeel. Verslagen is ze niet. Ze stort zich op godsdienstige eenwording en de komst van het Koninkrijk Gods, wat haar wederom teleurstelling brengt: het gaat niet snel genoeg.

Haar reputatie kent pieken en dalen: in de eerste naoorlogse decennia bejubeld en tegenwoordig steeds vaker verguisd. Dit boek beschrijft haar vernieuwingsgedrag, hoe dat verliep en wat de reacties waren. Het velt geen oordeel, maar geeft een scherp beeld van een excentrieke vorstin en haar omgang met de tegenstelling die voor royalty steeds lastiger is geworden: tussen afstand houden van het volk en nabijheid zoeken, tussen verheven zijn en gewoon doen.

